

YURIDIK VA JISMONIY SHAXSLARNI SOLIQQA TORTISHNING
O‘ZIGA XOS O‘XSHASHLIK HAMDA FARQLI JIHATLARI

Xolmirzayeva Gulrux Akbarovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Investitsiya va innovatsiyalar” kafedrası assistenti

gulruxxolmirzayeva@gmail.com

Shukurova Xurshida Abdunazar qizi

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Shirinboyevaxurshida@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimining nazariy-huquqiy asoslari, ularning o‘xshash va farqli jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, soliqqa tortish mexanizmlarining samaradorligi, iqtisodiy rivojlanishga ta’siri hamda soliq siyosatini takomillashtirish yo‘nalishlari yoritilgan. Tadqiqot natijasida yuridik va jismoniy shaxslar soliqqa tortilishida mavjud muhim farqlar aniqlanib, ularni optimallashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: soliq tizimi, yuridik shaxslar, jismoniy shaxslar, daromad solig‘i, foyda solig‘i, soliq siyosati, fiskal tizim.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq tizimi davlatning eng muhim moliyaviy institutlaridan biri bo‘lib, u nafaqat byudjet daromadlarini shakllantirish, balki iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish vazifalarini ham bajaradi. Zamonaviy soliq tizimi fiskal, tartibga soluvchi va qayta taqsimlovchi funksiyalar orqali iqtisodiyotning barcha sohalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimi davlat moliya siyosatining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu ikki toifa soliq to‘lovchilari iqtisodiyotda turli funksiyalarni bajaradi: yuridik shaxslar ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish va investitsiya faoliyati orqali qo‘shilgan qiymat yaratadi, jismoniy shaxslar esa mehnat faoliyati va iste’mol orqali iqtisodiy jarayonlarning uzluksizligini ta’minlaydi. Shu sababli ularni soliqqa tortish mexanizmlari ham iqtisodiy mazmuni, daromad shakllanish manbalari va huquqiy maqomiga qarab farqlanadi.

Ayniqsa, globallashtirish jarayonlari, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida soliq tizimining samaradorligini oshirish, soliq yukini optimallashtirish hamda soliq to‘lovchilar uchun

qulay va shaffof muhit yaratish dolzarb masalaga aylanmoqda. Bu esa yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimining o‘ziga xos xususiyatlarini chuqur tahlil qilishni talab etadi.

Bundan tashqari, soliq yukining adolatli taqsimlanishi jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Agar soliq siyosati to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilsa, u iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi, investitsiyalarni jalb qiladi va yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytiradi. Aksincha, nomutanosib soliq yuklari iqtisodiy rivojlanishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimidagi o‘xshashlik va farqli jihatlarni aniqlash orqali soliq siyosatini takomillashtirish, soliq ma’urchiligini soddalashtirish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkoniyatlari kengayadi.

Asosiy qism

1. Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortishning nazariy asoslari

Soliqqa tortish tizimi iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismi bo‘lib, u davlat va soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi moliyaviy munosabatlarni tartibga soladi. Ushbu tizimning nazariy asoslari soliqning iqtisodiy mohiyati, funksiyalari va prinsiplari bilan belgilanadi. Soliqlar davlatning fiskal ehtiyojlarini qondirish bilan birga, iqtisodiyotni tartibga solish, daromadlarni qayta taqsimlash hamda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimi ularning iqtisodiy va huquqiy tabiatidan kelib chiqqan holda shakllanadi. Yuridik shaxslar — bu mustaqil balansga ega bo‘lgan, o‘z nomidan mulkiy va nomulkiy huquqlarga ega bo‘ladigan hamda majburiyatlarni bajara oladigan tashkilotlardir. Ular, odatda, ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish va tijorat faoliyatini amalga oshirib, foyda olishni asosiy maqsad qilib qo‘yadi. Shu sababli yuridik shaxslar uchun soliqqa tortishning asosiy obyekt sifatida foyda (daromad va xarajatlar o‘rtasidagi farq) maydonga chiqadi.

Jismoniy shaxslar esa alohida fuqarolar bo‘lib, ular mehnat faoliyati, tadbirkorlik, mulkdan foydalanish yoki boshqa qonuniy manbalar orqali daromad oladilar. Jismoniy shaxslarning daromadlari ko‘pincha ish haqi, dividendlar, foizlar, ijara haqi va boshqa tushumlar shaklida namoyon bo‘ladi. Shu bois ularni soliqqa tortishda asosiy e’tibor daromadning shakllanish manbalari va miqdoriga qaratiladi.

Nazariy jihatdan soliqqa tortish tizimi bir qator muhim prinsiplarga asoslanadi. Jumladan, adolatlilik prinsipi soliq yukining soliq to‘lovchilar o‘rtasida ularning daromad darajasiga qarab taqsimlanishini nazarda tutadi. Aniqlik prinsipi esa soliq stavkalari, to‘lov muddatlari va tartibining aniq belgilangan bo‘lishini talab etadi.

Qulaylik prinsipi soliq to'lovchilar uchun to'lov jarayonining soddalashtirilgan bo'lishini ta'minlasa, samaradorlik prinsipi soliq tizimi orqali maksimal fiskal natijaga minimal xarajatlar bilan erishishni ko'zda tutadi.

Amaliyotda yuridik va jismoniy shaxslar turli soliq turlarini to'laydi. Yuridik shaxslar odatda foyda solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, mol-mulk solig'i va yer solig'i kabi majburiy to'lovlarni amalga oshiradi. Bu soliqlar ularning xo'jalik faoliyati natijalari bilan bevosita bog'liq bo'lib, ishlab chiqarish va investitsiya jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi.

Jismoniy shaxslar esa asosan daromad solig'i, ijtimoiy soliq, mol-mulk va yer soliqlarini to'laydi. Ushbu soliqlar ko'proq ijtimoiy yo'naltirilgan bo'lib, aholi daromadlarini qayta taqsimlash va ijtimoiy himoya tizimini moliyalashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, jismoniy shaxslar uchun soliq tizimida ko'plab imtiyozlar va chegirmalar mavjud bo'lib, ular aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan.

Shunday qilib, yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortishning nazariy asoslari ularning iqtisodiy faoliyati xususiyatlari, daromad shakllanish mexanizmlari va davlatning fiskal siyosati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ushbu tizimni samarali tashkil etish iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

2. O'xshash jihatlar

Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimi turli iqtisodiy va huquqiy xususiyatlarga ega bo'lishiga qaramay, ular o'rtasida bir qator muhim umumiyliklar mavjud. Ushbu o'xshash jihatlar soliq tizimining yagona fiskal siyosat asosida shakllanishi va amal qilishini ta'minlaydi.

Avvalo, har ikkala subyekt ham soliq to'lovchi sifatida davlat oldida majburiyatga ega hisoblanadi. Bu majburiyat soliq qonunchiligida qat'iy belgilangan bo'lib, uni bajarish barcha soliq to'lovchilar uchun majburiydir. Davlat tomonidan belgilangan soliqlarni o'z vaqtida va to'liq to'lash iqtisodiy tartib-intizomni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, yuridik va jismoniy shaxslar uchun soliq qonunchiligiga rioya qilish majburiy hisoblanadi. Soliq to'lovchilar tomonidan qonun talablariga amal qilinishi soliq tizimining barqaror ishlashini ta'minlaydi hamda noqonuniy faoliyat va yashirin iqtisodiyotning oldini olishga xizmat qiladi. Shu jihatdan qaraganda, har ikkala subyekt uchun ham huquqiy javobgarlik mexanizmlari bir xil asosda qo'llaniladi.

Uchinchidan, daromad yoki mol-mulk mavjudligi soliqqa tortishning asosiy mezoni sifatida namoyon bo'ladi. Ya'ni, soliq solish obyektida iqtisodiy foyda

keltiruvchi manbalar asos qilib olinadi. Bu esa soliqqa tortish tizimining iqtisodiy mohiyatini ifodalaydi va soliq yukining ma'lum darajada adolatli taqsimlanishiga zamin yaratadi.

To'rtinchidan, har ikkala toifadagi soliq to'lovchilar tomonidan to'langan soliqlar davlat byudjetining asosiy daromad manbai hisoblanadi. Ushbu mablag'lar orqali davlat ijtimoiy sohani moliyalashtiradi, infratuzilmani rivojlantiradi va iqtisodiy dasturlarni amalga oshiradi. Demak, yuridik va jismoniy shaxslarning soliq majburiyatlari davlatning umumiy iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, har ikkala subyekt uchun soliqqa tortish jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, soliq hisobotlarini elektron shaklda taqdim etish hamda soliq ma'murchiligini soddalashtirish kabi umumiy tendensiyalar kuzatilmoqda. Bu esa soliq tizimining shaffofligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

3. Farqli jihatlar

Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimi o'rtasidagi farqlar ularning iqtisodiy mohiyati, faoliyat yo'nalishi va huquqiy maqomidan kelib chiqadi. Ushbu farqlar soliq siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, soliq yukini adolatli taqsimlash hamda iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Birinchidan, soliq obyektini nuqtayi nazaridan sezilarli tafovut mavjud. Yuridik shaxslar uchun soliqqa tortish objekti sifatida foyda olinadi, ya'ni ularning daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi farq hisobga olinadi. Bu esa korxonalar faoliyatining moliyaviy natijalariga bevosita bog'liqdir. Jismoniy shaxslar uchun esa asosiy soliq objekti daromad hisoblanadi. Bunda daromadning manbasi (ish haqi, dividend, ijara haqi va boshqalar) muhim rol o'ynaydi. Mazkur farq soliqqa tortish bazasining shakllanish mexanizmini tubdan ajratib turadi.

Ikkinchidan, soliq stavkalari qo'llanilishida ham muhim farqlar mavjud. Yuridik shaxslar uchun odatda qat'iy yoki differensial stavkalar qo'llanilib, ular iqtisodiy faoliyat turi, tarmoq xususiyatlari yoki davlat siyosatiga qarab belgilanadi. Bu yondashuv ishlab chiqarishni rag'batlantirish va investitsiyalarni jalb qilishga xizmat qiladi. Jismoniy shaxslar uchun esa ko'pincha proporsional yoki progressiv soliq stavkalari amal qiladi. Progressiv stavkalar daromadlar o'rtasidagi tafovutni kamaytirish va ijtimoiy adolatni ta'minlashga qaratilgan.

Uchinchidan, soliq hisob-kitob qilish mexanizmi ham sezilarli darajada farqlanadi. Yuridik shaxslar soliq majburiyatlarini aniqlashda murakkab buxgalteriya hisobi tizimidan foydalanadi. Ular moliyaviy hisobotlar, balans, foyda va zarar hisobotlari asosida soliqlarni hisoblaydi. Bu jarayon yuqori darajadagi professional

bilim va aniqlikni talab etadi. Jismoniy shaxslar uchun esa soliq hisoblash tizimi nisbatan soddalashtirilgan bo‘lib, ko‘pincha soliq agentlari orqali avtomatik tarzda amalga oshiriladi. Bu esa aholi uchun soliq to‘lash jarayonini qulaylashtiradi.

To‘rtinchidan, soliq imtiyozlari tizimi ham farqli yo‘nalishga ega. Yuridik shaxslarga beriladigan imtiyozlar asosan iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirishga qaratilgan bo‘lib, ular investitsiya loyihalari, eksport faoliyati, innovatsion ishlab chiqarish va yangi ish o‘rinlarini yaratish kabi yo‘nalishlarda qo‘llaniladi. Jismoniy shaxslar uchun esa soliq imtiyozlari ko‘proq ijtimoiy xarakterga ega bo‘lib, kam ta‘minlangan aholini qo‘llab-quvvatlash, nogironligi bo‘lgan shaxslar, pensionerlar va boshqa ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, yuridik va jismoniy shaxslar soliqqa tortilishida soliq ma‘murchiligi darajasi, hisobot topshirish tartibi va nazorat mexanizmlarida ham farqlar mavjud. Yuridik shaxslar muntazam ravishda soliq hisobotlarini taqdim etishi va soliq organlari bilan bevosita ishlashi talab etiladi. Jismoniy shaxslar uchun esa bu jarayon ko‘pincha soddalashtirilgan yoki bilvosita amalga oshiriladi.

Quyidagi jadval orqali ushbu farqlarni umumlashtirish mumkin:

1-jadval

№	Mezoni	Yuridik shaxslar	Jismoniy shaxslar
1	Soliq obyekti	Foyda	Daromad
2	Soliq stavkasi	Qat‘iy/differensial	Progressiv/proporsional
3	Hisob-kitob	Murakkab buxgalteriya asosida	Soddalashtirilgan
4	Imtiyozlar	Investitsiya va ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan	Ijtimoiy himoyaga yo‘naltirilgan

Umuman olganda, yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortishdagi farqlar ularning iqtisodiy roli va funksional vazifalaridan kelib chiqadi. Ushbu farqlarni inobatga olgan holda samarali soliq siyosatini yuritish davlat iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

4. Soliq tizimini takomillashtirish yo‘nalishlari

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda soliqqa tortish tizimini takomillashtirish davlat moliya siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiyotning raqamlashtirilishi, global integratsiya jarayonlarining kuchayishi hamda tadbirkorlik muhitining o‘zgarishi soliq tizimini doimiy ravishda modernizatsiya qilishni talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimini yanada samarali tashkil etish uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, soliq stavkalarini optimallashtirish zarur. Soliq stavkalari iqtisodiy faollikka bevosita ta'sir ko'rsatadi, shu bois ularni haddan tashqari yuqori darajada belgilash tadbirkorlik faoliyatini cheklashi, aksincha, juda past darajada bo'lishi esa davlat byudjeti daromadlarining kamayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun soliq stavkalarini iqtisodiy muvozanatni ta'minlaydigan darajada belgilash, ya'ni fiskal manfaatlar va iqtisodiy rag'batlantirish o'rtasida optimal nisbatni topish muhimdir.

Ikkinchidan, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish muhim yo'nalish hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish orqali soliq hisoboti jarayonlarini avtomatlashtirish, elektron deklaratsiya tizimlarini rivojlantirish va soliq nazoratini kuchaytirish mumkin. Bu esa inson omilini kamaytiradi, korrupsiya xavfini pasaytiradi hamda soliq tizimining shaffofligini oshiradi.

Uchinchidan, soliq yukini adolatli taqsimlash masalasi alohida e'tibor talab qiladi. Soliq siyosati jamiyatdagi daromadlar tafovutini kamaytirishga xizmat qilishi lozim. Shu maqsadda progressiv soliqqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish, kam daromadli qatlamlar uchun imtiyozlar tizimini kengaytirish hamda yuqori daromad egalari uchun soliq majburiyatlarini yanada aniqlashtirish muhim hisoblanadi.

To'rtinchidan, soliq to'lovchilar uchun qulay sharoitlar yaratish zarur. Soliq to'lash jarayonining soddalashtirilishi, ortiqcha byurokratik to'siqlarning bartaraf etilishi hamda maslahat va axborot xizmatlarining rivojlantirilishi soliq intizomini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun soddalashtirilgan soliq rejimlarini kengaytirish iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi.

Beshinchidan, yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish soliq tizimini takomillashtirishning muhim sharti hisoblanadi. Norasmiy iqtisodiy faoliyat davlat byudjeti daromadlarining kamayishiga olib keladi va raqobat muhitini buzadi. Shu bois soliq nazoratini kuchaytirish, naqd pulsiz hisob-kitoblarni kengaytirish va soliq madaniyatini oshirish orqali yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirish zarur.

Bundan tashqari, soliq tizimini takomillashtirishda xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, samarali soliq tizimi iqtisodiy o'sishni ta'minlash, investitsiya muhitini yaxshilash va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortishdagi o'xshash jihatlar soliq tizimining yaxlitligini, barqarorligini va davlat moliya siyosatining izchil amalga oshirilishini ta'minlovchi muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Soliq tizimini takomillashtirish kompleks yondashuvni talab etadi. Yuqoridagi

yo'nalishlarni izchil amalga oshirish orqali yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimini yanada samarali, adolatli va barqaror qilish mumkin. Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimi o'zaro bog'liq bo'lsa-da, ularning iqtisodiy mohiyati va qo'llanish mexanizmlarida sezilarli farqlar mavjud. Ushbu farqlarni hisobga olgan holda soliq siyosatini takomillashtirish davlat byudjeti barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
2. Nazarov Q. *Ma'naviyat falsafasi*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
3. Shayxova H. *Milliy qadriyatlar va ijtimoiy tafakkur*. – Toshkent: Fan, 2012.
4. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent, 2020.
5. Komilov T., Abidova S. *Milliy axloqiy qadriyatlar va ularning tarbiyaviy ahamiyati*. – Toshkent: Fan, 2000.
6. Turumova, D. A. (2025, February). Korxonada Audit Tekshiruvi O'tkazishning Ahamiyati. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 14, pp. 47-50).
7. Abdumannonovna, T. D. (2024). STUDYING THE COMPANY'S ACTIVITIES AND ACCOUNTING DURING THE AUDITOR'S INSPECTION. *EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY*, 4(2), 21-27.
8. Yahyoyevna, O. F. (2024, February). IQTISODIY BARQARORLIKNI TEJAMKORLIK OMILLARI TA'SIRIDA TA'MINLASH MUAMMOLARI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE* (Vol. 1, No. 2, pp. 136-144).
9. Turumova, D. A. (2025, February). Korxonada Audit Tekshiruvi O'tkazishning Ahamiyati. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 14, pp. 47-50).
10. Обидова, Ф. Я. (2023). Управление системой качества на предприятиях. *Экономика и социум*, (11 (114)-1), 929-932.
11. Xo'jabekovich, X. O. K. (2024, December). Issues of Improving Employment in the Innovative Economy. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 12, pp. 53-56).
12. Abdumannonovna, T. D. (2023). AUDITING MOLIYAVIY BOZOR UCHUN ZARURLIGI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(34), 290-294.

13. Komila, M., & Abdumannonovna, T. D. (2025, April). Majburiyatlar Auditining Xususiyatlari. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 16, pp. 32-34).
14. Xo'jabekovich, X. O. K., & Samandar, N. (2024, November). Respublikamizda Moliyaviy Tizimni Takomillashtirish. In *International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies* (Vol. 11, pp. 7-12).